

ინსტიტუტების როლი ეკონომიკურ განვითარებაში

დემნა კვარაცხელია

სტუ-ს ასოცირებული პროფესორი

ანოტაცია

სტატიაში განხილულია ეკონომიკური და პოლიტიკური ინსტიტუტების როლი ეკონომიკურ განვითარებაში. საქართველოს უახლოესი ისტორიის მაგალითზე დასაბუთებულია, რომ ელიტის სასარგებლოდ ფორმირებული ესკლუზიური ინსტიტუტები ხელს უშლის საზოგადოების ფართო ფენების აქტიურობას, მათი ნიჭისა და უნარის გამოვლენა-გამოყენებას, შესაბამისად ახშობს მათ აქტიურობას ინვესტიციების, ინოვაციებისა და სოციალური მოღვაწეობის სხვა სფეროებში, რაც აფერხებს ქვეყნის გრძელვადიან ეკონომიკურ განვითარებას.

საკვანძო სიტყვები: ესკლუზიური და ინკლუზიური ინსტიტუტები, ეკონომიკური ზრდა, ეკონომიკური განვითარება, ელიტები.

THE ROLE OF INSTITUTIONS IN ECONOMIC DEVELOPMENT

Demna Kvaratskhelia

Georgian Technical University,
Associated Professor

ABSTRACT

Article provides description of the role of economic and political institutes in economic development. On the example of the newest history of Georgia article offers reasoning that exclusive institutes formed for the elite's benefit prevents activity of wide society, identification and use of its talent and abilities and hence suppresses their activities in the other areas of investments, innovations and social activities, thus delaying economic development of the country in the long run.

Keywords: Exclusive And Inclusive Institutions, Economic Growth, Economic Development, Elites.

* * * *

უახლეს სამეცნიერო კვლევებში ცივილიზაციების, მ.შ. სახელმწიფოების აყვავებისა და დაცემის, აგრეთვე ცალკეული ქვეყნების ეკონომიკური განვითარების დონეებში არსებული განსხვავების მიზეზებად სახელდება ეკონომიკური და პოლიტიკური ინსტიტუტების განსხვავება, მათი ხასიათი, ხარისხი და განვითარების დონე.

ნაშრომში “ინსტიტუტები, როგორც გრძელვადიანი ეკონომიკური ზრდის ფუნდამენტური მიზეზი” [1], დასაბუთებულია, რომ პოლიტიკურ ინსტიტუტებს და რესურსების განაწილების სისტემას გააჩნია განმსაზღვრელი როლი პოლიტიკური ძალაუფლების ფორმირებაში, რომელიც, თავის მხრივ, არსებით როლს ასრულებს ამა თუ იმ ეკონ-

ომიკური ინსტიტუტის (მ.შ. ეკონომიკური ზრდის უზრუნველმყოფი ეკონომიკური ინსტიტუტების) სასარგებლოდ საზოგადოებრივი არჩევანის განხორციელებისას.

ამ თვალსაზრისით, განსაკუთრებით საინტერესოა დ. ასემოგლისა და დ. რობინსონის ნაშრომი “რატომ განიცდიან ერები დამარცხებას” [2]. წიგნში ცალკეული ქვეყნის ეკონომიკური განვითარებაში არსებული განსხვავების მიზეზად აღიარებულია არა კულტურული, კლიმატური თუ გეოგრაფიული ფაქტორები, არამედ პოლიტიკური და ეკონომიკური ინსტიტუტების პროგრესულობა. ავტორები განსაკუთრებული მნიშვნელობას ანიჭებენ ინსტიტუტების ხასიათს ინოვაციებისადმი დამოკიდებულების კონტექსტში. შესაბამისად, ამა თუ იმ ქვეყნის ეკონომიკური წარმატების (ან წარუმატებლობის) მიზეზად დადგენილია ისეთი პოლიტიკური და ეკონომიკური ინსტიტუტების არსებობა (ან არარსებობა), რომლებიც ხელს უწყობენ საკუთარი შესაძლებლობების გამოვლენა-გამოყენების ნახალისებას, თითოეული ინდივიდის ძალისხმევისა და ინოვაციების წამახალისებელი სტიმულების შექმნას. ავტორთა აზრით მხოლოდ ინკლუზიური ინსტიტუტები უზრუნველყოფენ სტიმულებს ეკონომიკურ აქტივობაში საზოგადოების ყველა ფენის ჩასართავად. ესკლუზიური ინსტიტუტები კი განამტკიცებენ ელიტების მონოპოლიას, ავტორიტარული მოდერნიზაციის პირობებში უზრუნველყოფენ ეკონომიკურ ზრდასაც, მაგრამ დროებით, ვინაიდან ასეთი ინსტიტუტების პირობებში შეუძლებელია გრძელვადიანი მდგრადი სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების შენარჩუნება – განვითარებისთვის აუცილებელი სტიმულების დეფიციტის შედეგად.

ამრიგად, ეკონომიკურ განვითარებას განსაკუთრებით ხელს უშლის პოლიტიკურ-ეკონომიკური ძალაუფლების მქონე ელიტის ინტერესების შესატყვისი ესკლუზიური ინსტიტუტების ჩამოყალიბება.

ელიტის სასარგებლოდ ინსტიტუტების ფორმირების კლასიკური მაგალითია ცვლილებების შეტანამდე საქართველოში მოქმედი “საქართველოს შრომის კოდექსი” [3], რომელიც მთლიანად დამსაქმებლის ინტერესებზე იყო მორგებული და პრაქტიკულად, სრულიად უუფლებო მდგომარეობაში აყენებდა დასაქმებულს.

აღნიშნული კოდექსი, საკუთარი ინიციატივით შრომითი ხელშეკრულების მოშლის შემთხვევაში, დასაქმებულს ავალდებულებდა, არანაკლებ 30 კალენდარული დღით ადრე, წერილობითი შეტყობინებით, დამსაქმებლის გაფრთხილებას. ასეთი

ვალდებულება არ ეკისრებოდა დამსაქმებელს. მას შეეძლო ყოველგვარი გაფრთხილებისა და ყოველგვარი კონკრეტული მიზეზის გარეშე (აღნიშნული კანონით განვრცობილი არ იყო შრომითი ხელშეკრულების მოშლის მიზეზები) გაენწყვიტა შრომითი ხელშეკრულება დასაქმებულთან. დასაქმებულისათვის ერთადერთ “შელავათს” წარმოადგენდა ის, რომ შრომითი ხელშეკრულების დამსაქმებლის ინიციატივით მოშლის შემთხვევაში დასაქმებულს მიეცემოდა არანაკლებ ერთი თვის შრომის ანაზღაურება, მაგრამ განვრცობილი არ იყო აღნიშნული თანხის გაცემის ვადები. ამასთან, ჩანაწერს: “არანაკლებ ერთი თვის შრომის ანაზღაურება”, გააჩნდა წმინდა ფორმალური დანიშნულება, ვინაიდან პრაქტიკაში თითქმის ყოველთვის გაიცემოდა ზუსტად ერთი თვის შრომის ანაზღაურების ტოლი თანხა. ამასთან, აღნიშნული კოდექსი არ ცნობდა გაერთიანების თავისუფლებას, შესაბამისად, კოდექსით აკრძალული არ იყო დასაქმებულის დისკრიმინაცია დასაქმებულთა გაერთიანებაში მისი წევრობის, ან ასეთი გაერთიანების საქმიანობაში მონაწილეობის შემთხვევაში.

აღნიშნული ხარვეზები ძირითადად აღმოიფხვრა შრომის კოდექსში ცვლილებების შეტანის შემდეგ [4].

სასათბურე პირობების შექმნისას, ელიტა აღწევს მის ინტერესებთან შეუსაბამო, მაგრამ ეკონომიკური განვითარებისათვის აუცილებელი ინსტიტუტების გაუქმებასაც. ამის მაგალითია, საქართველოში, ხელისუფლების მიერ, “მონოპოლიური საქმიანობისა და კონკურენციის შესახებ” კანონისა [5] და ანტიმონოპოლიური სამსახურის გაუქმება იმ მოტივით, რომ იგი წარმოადგენდა კორუფციის წყაროს. კორუფციის არსებობის მოტივით, აღნიშნული გადაწყვეტილების გამართლება, მეტისმეტად უსუსურად გამოიყურება, ვინაიდან აღნიშნულმა ხელისუფლებამ ყველგან, სადაც კი ამის სურვილი გააჩნდა, შეძლო კორუფციის აღმოფხვრა. აღნიშნული კანონის სანაცვლოდ 2005 წელს მიღებულ იქნა ახალი კანონი: “თავისუფალი ვაჭრობისა და კონკურენციის შესახებ” [6], რომლის ტექსტშიც საერთოდ გაქრა “მონოპოლიის”, “მონოპოლიური მდგომარეობისა” და “მონოპოლიური საქმიანობის” ცნებები. შესაბამისად, მონოპოლიურ წარმონაქმნებს გზა გაეხსნათ თავისუფალი, შეუზღუდავი საქმიანობისკენ. აღნიშნული გადაწყვეტილება, ძირითადად ნაკარნახევი იყო პოლიტიკურ-ეკონომიკური ძალაუფლების მქონე ელიტის პირადი ინტერესებით. საზოგადოების, მათ შორის მცირე და საშუალო ბიზნესის წარმომადგენლების მხრიდან პერმანენტულმა პროტესტმა და საერთაშორისო საფინანსო-ეკონომიკური ორგანიზაციების რეკომენდაციებმა ხელისუფლება აიძულა 2012 წელს მიეღო საქართველოს ახალი კანონი: “თავისუფალი ვაჭრობისა და კონკურენციის შესახებ” [7]. მასში გაჩნდა “დომინირებული

მდგომარეობისა” და “კონცენტრაციის” ცნებები, თუმცა სათანადოდ არ იქნა განსაზღვრული საბაზრო ძალაუფლების მქონე ეკონომიკური სუბიექტების საქმიანობის რეგულირების სამართლებრივი საფუძვლები, რამაც მონოპოლიურ წარმონაქმნებს თავიანთი საქმიანობის შეუზღუდავად გაგრძელების საშუალება მისცა. 2012 წლის საპარლამენტო არჩევნების გზით მოსულმა ახალმა ხელისუფლებამ, მხოლოდ 2014 წლის გაზაფხულზე მიიღო ახალი კანონი: “თავისუფალი ვაჭრობისა და კონკურენციის შესახებ საქართველოს კანონში ცვლილებების შეტანის თაობაზე” [8], რომლის თანახმადაც კანონმა მიიღო “კონკურენციის შესახებ” საქართველოს კანონის სახელწოდება. აღნიშნული კანონშიც არსად ფიგურირებს “მონოპოლიისა” და “საბაზრო ძალაუფლების” ცნებები. ამ თვალსაზრისით, იგი იმეორებს წინა კანონის ტრადიციას. ამასთან, წინამორბედთან შედარებით, აღნიშნული კანონით უფრო მკაფიოდ დაკონკრეტდა დომინირებული მდგომარეობის ბოროტად გამოყენებისა და არაკეთილსინდისიერი კონკურენციის აკრძალვის სამართლებრივი ასპექტები. ასევე გადანყდა კონკურენციის სააგენტოს შექმნა და განისაზღვრა მისი ფუნქციები. მასვე დაევალა ამ კანონით გათვალისწინებული შესაბამისი სამართლებრივი აქტების შემუშავება და დამტკიცება.

ვინაიდან ინსტიტუტები განსაზღვრავენ როგორც მთელი საზოგადოების, აგრეთვე მისი ეკონომიკური ბაზისის, ანუ საბაზრო ეკონომიკის, ნორმალური ფუნქციონირების პირობებს, ამიტომ მათი დეფორმაცია და გავლენის ცალკეული ჯგუფების ინტერესებზე მორგება განაპირობებს ინფორმაციის ასიმეტრიულობას, ბაზრების არასრულყოფილებას, მონოპოლიური ურთიერთობების გაბატონებასა და ალტერნატიულ მიმართულებებს შორის რესურსების არაეფექტიან განაწილებას. ეს კი, თავის მხრივ აფერხებს საზოგადოების ფართო ფენების აქტიურობას, მათი ნიჭისა და უნარის გამოვლენა-გამოყენებას, შესაბამისად ახშობს მათ აქტიურობას ინვესტიციების, ინოვაციებისა და სოციალური მოღვაწეობის სხვა სფეროებში, რაც ხელს უშლის ქვეყნის გრძელვადიან ეკონომიკურ განვითარებას.

ამიტომ, ეკონომიკის განვითარების ხელშეწყობი სტაბილური ინსტიტუტების ჩამოსაყალიბებლად და საზოგადოების ფინანსური, ინტელექტუალური და პროფესიულ-შემოქმედებითი პოტენციალის ასამაღლებლად აუცილებელია საქართველოს ხელისუფლებამ განსაკუთრებით იზრუნოს: მოსახლეობის პოლიტიკური და ეკონომიკური თავისუფლებისა და უფლებების გასაფართოებლად, ინდივიდების პირადი პასუხისმგებლობის ასამაღლებლად, ეკონომიკური და პოლიტიკური უთანასწორობის შესარბილებლად (უპირველეს ყოვლისა, შესაძლებლობების უფრო სამართლიანი განაწილების გზით) და ცალკეული ფენების ეკონომიკურ-პოლიტიკური გავლენის დასაბალანსებლად.

ეს საშუალო იმდენად, რამდენადაც ეკონომიკური, სოციალური და პოლიტიკური უთანასწორობა სიღარიბის მაღალი დონისა და ქვეყნის ეკონომიკური განუვითარებლობის ერთ-ერთი ძირითადი მიზეზია.

ამასთან, დაუშვებელია შემოსავლების თანაბარი განაწილება. შემოსავლების თანასწორი განაწილება, ისევე როგორც მისი ყოვლად გაუმართლებელი

ბელი (როგორც ეკონომიკური, აგრეთვე ჰუმანური თვალსაზრისით) უთანასწორო განაწილება „ამახინჯებს სტიმულებს, ცვლის ადამიანთა ქცევას და ნაკლებეფექტიანს ხდის რესურსების განაწილებას“ [9]. უთანასწორობისადმი განუზრჩეველი მიდგომის დაუშვებლობა, შესაბამისად ღარიბი მოსახლეობის დაბეჩავების დაუშვებლობა, არ ნიშნავს იმას, რომ სამართლიანობა იდეალურ თანასწორობაშია.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. Acemoglu D., Johnson S., Robinson J.. Institutions as the Fundamental Cause of Long-Run Growth. 2004.
2. Acemoglu D., Robinson J.. Why Nations Fail: The origins of power, prosperity, and poverty. 2012.
3. საქართველოს ორგანული კანონი: "საქართველოს შრომის კოდექსი". 17.12.2010, #4113. <http://www.mes.gov.ge/old/upload/editor/file/Brdzanebebi/1/shromis%20kodeksi.pdf>
4. საქართველოს ორგანული კანონი: "საქართველოს შრომის კოდექსი". 12.06.2013. #729. https://matsne.gov.ge/index.php?option=com_ldmssearch&view=docView&id=1951529#DOCUMENT:1
5. საქართველოს კანონი "მონოპოლიური საქმიანობისა და კონკურენციის შესახებ". 25.06.1996. #228.
6. https://matsne.gov.ge/index.php?option=com_ldmssearch&view=docView&id=31462
7. საქართველოს კანონი: "თავისუფალი ვაჭრობისა და კონკურენციის შესახებ". 03.06.2005. #1550.
8. https://matsne.gov.ge/index.php?option=com_ldmssearch&view=docView&id=29644
9. საქართველოს კანონი: "თავისუფალი ვაჭრობისა და კონკურენციის შესახებ". 08.05.2012. #6148. <http://codex.ge/3285?shared=email&msg=fail>
10. საქართველოს კანონი: "თავისუფალი ვაჭრობისა და კონკურენციის შესახებ" საქართველოს კანონში ცვლილებების შეტანის თაობაზე. 21.03.2014. #2159. https://matsne.gov.ge/index.php?option=com_ldmssearch&view=docView&id=2294894
11. 3. World development report 2006: Equity and development. A copublication of The World Bank and Oxford University Press. 2005.